

asupra celor mici (prin decapitalizarea) corporatismul ar putea deveni realist. Ne întrebăm însă: este realistă această ipoteză a eliminării cu buna știință, din proprie inițiativă, a decalajelor între statele industrializate și cele rămase în urmă? În fond, corporatismul nu este posibil decât ca urmare a unei decizii prealabile de renunțare la „imperialism” sau dominație economică. Dar o atare decizie nu pare a fi terminată pentru statele mari și industrializate. Șansele corporatismului sunt extrem de diminuate tocmai printr-o dimensiune externă. Căci „relațiile internaționale”, chiar între state corporatiste, vor fi întotdeauna guvernate de „imperativele” forței și dominației.

ADEVĂR ȘI EROARE ÎN EPISTEMOLOGIA CONTEMPORANĂ

Ecaterina Lozovanu,
conf. univ., dr., U.T.M.

Cuvinte cheie: *lege, adevăr, eroare, teoria cunoașterii, logică, spontanietate, activitate, principiu, necesitate, voință.*

Adevăr și eroare, pe lângă semnificația lor logică sau teoretică, au și un adânc răsunset în totalitatea vieții umane. După cum se accentuează tăria adevărului sau slăbiciunea lui, deci tăria erorii, viața erorii în întregul ei dobândește un colorit optimist sau pesimist. Atitudinea optimistă începe prin a constata plină de încredere că orice gândire umană prin chiar esența ei se îndreaptă de la sine spre adevăr, e croită oarecum pe măsura adevărului, însă ea trebuie să conceadă faptul ca atare greu de explicat, anume că mai rar sau mai des gândirea se abate de la linia adevărului, că rătăcește, decade, și astfel alunecă în eroare.

Atitudinea pesimistă pornește de la o corectă constatare. Se vorbește de „*legi ale gândirii*”, ca și cum acestea ar fi cea mai bună strajă împotriva erorii. Totuși, în ciuda acestor legi, omul nu numai că greșește, dar se pare că însăși condiția sa obișnuită e *rătăcirea, eroarea*. „Nu adevărul e regula, ci adevărul e excepția. Numai despre gândirea lui Dumnezeu se poate spune cu Leibniz că merge drept la adevăr”. [1]

Încheierea pesimistă își găsește explicația tocmai în *teoria cunoștinței* dominantă până în zilele noastre: gândirea e o „*activitate internă*” sau o „*spontanietate*”. Dacă a gândi înseamnă a fi activi, a construi și chiar a crea, atunci, cu toată îngrădirea așa-numitelor „legi” sau „principii” logice, gândirea, asemenea voinței, poate depăși hotarele disciplinare în numele spontanității. Activitatea gândirii, în sensul tradițional al acestei noțiuni, pledează mai degrabă în favoarea erorii decât a adevărului. Dacă orice cunoștință e o „*construcție*”, un adaos subiectiv fie numai de forme, fie și de conținuturi, atunci când obiectul e făurit de gândire, rezultatul construcției este eroarea.

Aceasta e în esența ei metafizică convingerea kantismului: noi cunoaștem numai ceea ce construim, „*sintetizăm*”, fabricăm interior sau punem de la noi, iar rodul „*activității interne*”, obiectul, e un simplu „*fenomen*”, o modificare a subiectului, străină de „*lucru în sine*”, de realitatea absolută, care se refuză cunoștinței. Fundamentul kantismului nu e nici sensibilitatea, nici intelectul, ci ceea ce le unește prin spontanietatea „*schemelor*”: imaginația transcendentă.

Pragmatismul contemporan n-au făcut decât să dezvolte „științific” premisele kantismului, premise adânc înfipte în tradiția raționalismului occidental. În numele kantismului, reprezentanții pragmatismului au ajuns la concluzia că pe toată linia gândirea falsifică, făurește „*ficțiuni*” sau formule, care sunt socotite „*ca și cum*” adevărate din motive vitale, sub imboldul intereselor. Noțiunea de „*activitate a gândirii*” poartă răspunderea acelei întorsături mintale pe care am putea-o numi „*hamletism logic*”: pretutindeni eroare.

Ne aflăm în fața unor greutăți nefirești. Între adevăr și eroare nu se cascadează prăpastia pe care atâția o relevă. „În realitate, dacă privim în originea lor adevărul și eroarea nu se deosebesc radical. Spiritul nu se află într-o stare diferită când gândește adevărul și când gândește neadevărul. Spiritul în el însuși e indiferent adevărului și falsului; el gândește pe unul și pe celălalt. Rațiunea e abstractă și mobilă, deopotrivă capabilă de a se atașa la ceea ce este ca și la ceea ce nu este. Dar această mobilitate e mama erorilor; nu trebuie uitat că ea e de asemenea și condiția descoperirii adevărului”.[2]

O năzuință permanentă a cercetării noastre este de a găsi o poziție exactă a problemei adevărului, de a elucida toate datele cerute de problemă. Este adevărul (sau eroarea) un termen de „esență”, o proprietate care poate fi privită în sine, sau e un termen de relație? Așadar, adevărul exprimă o proprietate, ce se află în unitate cu altceva, sau e un simplu raport?

Nu numai tendința limbajului de a ipostazia sau personifica, dar și o veche opinie fac din *adevăr* o calitate oarecum substanțială, ceea ce există „*în sine*”, independent de noi, o esență ce se ascunde „în adâncime”, cum spunea Democrit, o comoară ce trebuie dezgropată. Platon socotea „*Binele*” drept ideea supremă, iar școala fenomenologică susține „adevărul” ca o „*existență*” ideală ce subzistă în sine. După fenomenologie, adevărul există independent de gândirea noastră. În spiritul platonico-aristotelic, filosofia scolastică susține că adevărul alcătuiește o conexiune intimă cu existența sau că *existența e adevărată*, în vreme ce *eroarea e nonexistență*. Axioma scolastică e îndeosebi prețioasă, fiindcă ne dezvăluie una din cele două posibilități de a defini adevărul ca proprietate esențială și chiar substanțială. Sunt de prisos dezvoltări mai ample pantru a dovedi că numai abuziv se poate susține o existență ca „*adevărată*”. *O existență e dată sau nu, este sau nu este*, și ca atare stă dincolo de adevăr și eroare. Cu atât mai puțin nu e îngăduit a susține un „*adevăr în sine*”. Ce poate însemna „adevărul” fără o conștiință care îl cunoaște? „În sine” nimic nu e adevărat, nici neadevărat. Dar

mai e o greșeală în această primă posibilitate a soluției substanțialiste. Adevărul ca esență este o proprietate, iar proprietatea e un factor general, nu individual. A vorbi de *Adevăr* ca de o *Idee*, ca de un *Absolut*, ca de o existență „în sine”, e totuna cu a face din universal ceva individual. Logic e corect să susținem adevărul, drept o proprietate ce poate fi privită deosebit, dar nu poate exista deosebit.

Nu numai greutatea de a face din adevăr o proprietate inerentă a obiectelor, dar și imposibilitatea de a reduce la neant au impus a doua posibilitate *substanțialistă*: adevărul e o proprietate intrinsecă gândirii sau cunoștinței, sau adevărul e o existență „subiectivă”. La capătul acestei soluții stă „subiectivarea” adevărului. Adevărul ca proprietate a cunoștinței este cunoscut pe parcursul istoriei filosofiei în două accepții: *adevărul-noțiune* și *adevărul-judecată*. Potrivit primei accepții, adevărul aparține oricărei reprezentări *active* sau oricărei veritabile idei, cum susținea de pildă Spinoza: „ideea nu e pură imagine sau „pictură mută”, ci include în sine o *afirmație* a adevărului ei și o negație a erorii”. [3] De la Aristotel s-a încetățenit a doua accepție: o idee izolată, oricât ar fi de „activă” sau afirmativă, nu e nici adevărată, nici falsă, ci este sau nu este: *adevăr și eroare sunt proprietăți ale judecății care afirmă sau neagă ceva despre altceva*.

Chiar din antichitate a doua definiție substanțială a adevărului închide în sine propria ei depășire. O cunoștință, indiferent dacă e o noțiune sau o judecată, e „adevărată” nu prin ea înseși, ci prin capacitatea ei de *a fi de acord cu altceva, de a corespunde cuiva*. Astfel s-a ajuns la adevărul-relație sau raport. Definiția obișnuită sună astfel: *adevărul e acordul gândirii cu obiectul sau acordul gândirii cu ea însăși*.

Veche și stăruitoare este teza adevărului-relație. Să examinăm trăinicia definiției relaționiste, în care suportul relației sunt cunoștința din intelect și existența din afară de intelect. Obiecția cea mai temeinică prezintă două laturi. a) Acordul presupune, dacă nu chiar *identitate* sau confundare a gândirii și existenței, cum susținea Parmenide, cel puțin o asemănare sau o identitate parțială. Ce asemănare poate fi între noțiunile și judecățile noastre, de o parte, și lucrurile reale concepute sau judecate, de altă parte. Primele sunt nespațiale și netemporale, celelalte sunt în spațiu și timp. Firește, această teză e valabilă numai în ipoteza dualității: cunoștință interioară-realitate externă. Dar chiar în ipoteza dualității, marea dificultate stă în altă parte. b) A doua dificultate, cu mult mai serioasă, ne e cunoscută: relația de acord presupune o *comparare* între cei doi termeni, iar compararea cere ca ambii termeni să fie dați sau avuți. Dacă e dat numai un termen-cunoștința, nu se poate vorbi de acord, de această relație specială. Trebuie dar să avem o dată cu gândirea sau cunoștința obiectului însuși obiectul. Dar atunci alternativa e următoarea: sau obiectul e cunoscut din nou și

deci nu se deosebește de prima lui cunoaștere, sau nu e cunoscut, și în acest caz nu mai avem dreptul de a vorbi de el.

Teoria acordului se lovește de greutate de neînving, fiindcă se sprigină pe falsă presupunere a unei cunoștințe care e conținută în suflet și ca atare e separată, nu numai deosebită de obiect, având totuși pretenția că e „imaginea” obiectului. Cum se vede, teoria acordului are ca revers teoria imaginii, teoria gândirii-oglină.

Cu drept cuvânt, nu există cunoștință fără un obiect „transcendent” sau independent de subiect. Însă, cum am evidențiat, *cunoștința nu e un duplicat al obiectului, ci e însuși obiectul, întrucât e cunoscut sau determinat de gândire.*

Limbajul comun și o tradiție filosofică au rezervat termenul de adevărat pentru exprimarea conformă a unor anumite obiecte, a obiectelor *reale*. O definiție foarte răspândită a adevărului sună: *adevărul e acordul dintre reprezentare și existență-existența luată în sensul antic și medieval de „realitate”*

Identificarea adevărului și a realului, oricât ar fi de frecventă, e zdruncinată iremediabil de acele enunțuri care pretind a fi adevărate, și chiar a monopoliza adevărul, totuși, ele nu se aplică la real: propozițiile matematice îndeosebi. *Obiectul matematic e adevărat fără a fi real*. Pentru a păstra „adevărul” numai pentru real s-a apelat la termenul de *exact*. Matematica oferă exactități, nu adevăruri. Această limitare e valabilă doar atunci când e *identificat adevărul și realitatea*.

Se impune cu toată rigoarea să îngrădim sfera adevărului. Adevărul e expresia sub forma propoziției cu sens a unei stări de lucruri, a comportării obiectelor. Propoziția adevărată e o judecată, iar judecata o cunoștință; cunoștința e exprimarea clară a obiectelor, e explicarea faptelor, așa cum sunt date. O propoziție e adevărată dacă ceea ce ea susține se întâlnește în domeniul gândirii. Singura probă a adevărului e comportarea obiectelor, a faptelor. Numai faptul decide adevărul și neadevărul.

Cu toate acestea, unii filosofi constată un rest tenace de rezistență împotriva identificării adevărului și cunoștinței. Pentru aceștea, cunoștința e totuna cu știința realului extern sau a naturii. Știința naturii e „obiectivă” în sensul că ea năzuiește să „oglindească” natura lucrurilor independente de om. De la Democrit la Einstein știința naturii a avut ca țintă o „imagine” cât mai emancipată de puncte de vedere umane. Model al acestei îndreptățite năzuințe este *știința naturii moderne*, care mai mult decât filosofia antică a naturii a știut să elimine factorii antropomorfici.

„Știința” nu e însă totuna cu ceea ce am numit cunoștință în genere. A cunoaște este a explica faptele, așa cum sunt, iar a explica este a le determina printr-o proprietate imanentă lor. Faptele cuprind nu numai „obiectivități”, în sensul de date neatârinate de om, dar și contribuții umane: atât senzațiile, cât și

emoțiile, valorile. Se poate spune că dintru început știința implica propoziții care explicau acea fuziune a lucrurilor și omului. Din acest punct de vedere, susținem că în poezie și morală avem de asemenea cunoștințe. Desigur că matematica este știința cea mai dezumanizată, ea conține propoziții „obiective”. Fizica antică și medievală are în componența ei factori subiectivi, necunoscuți matematicii.

Obstacolul principal în calea adevărului e *limbajul*, cu ambiguitatea ce nu se cunoaște ca atare. De aceea, adevărul a fost definit ca o relație semiotică. Omul trăiește într-un păienjeniș de cuvinte, între el și lucruri se interpune ecranul „*verbului*”. Adecvarea limbajului la fapte, trăiri, este misiunea omului nu numai ca făptură colectivă, dar nu mai puțin ca ființă conștientă. Vorbirea conformă e voința de a fi curat în ordinea spirituală și deci și în ordinea morală.

În rezumat, adevărul e coordonarea între simbolurile verbale și obiectele cunoscute, și anume e o coordonare univocă: orice cuvânt e coordonat univoc, numai dacă e raportat la un singur obiect. Confuzia, echivocitatea se instalează o dată cu coordonarea promiscuă a aceluiași cuvânt, în același timp sau succesiv, la mai multe obiecte. Este acceptată coordonarea mai multor cuvinte la același obiect, cum sunt în genere sinonimele, sub condiția neapărată ca acea coordonare să fie co-univocă, deci toate cuvintele să fie raportate la unul și același obiect.

Referințe bibliografice

1. Victor Brochard, *Erorile*, Editura Știința, București, 1987.
2. Andrei Marga, *Raționalitate, comunicare, argumentare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 1991.
3. Baruch Spinoza, *Etica*, Editura Știința și Pedagogie, București, 1986.

EXPERIENȚA ȘI MATEMATICA – REFLECȚII ÎN FILOSOFIA CONTEMPORANĂ

Ecaterina Lozovanu,
conf. univ., dr., U.T.M.

Cuvinte cheie: *experiență, adevăr matematic, raționalism, intuiție, sistem, realism, deosebire, separare, universal, individual.*

Experiența ocupă un loc de frunte în cugetarea filosofică contemporană. Diferite sunt orientările acestei cugetări, dar ele apelează aproape toate, la experiență, ca instanța supremă de cunoștință. Nu e vorba de cucweririle fără număr și surprinzătoare ale metodei experimentale în științele exacte, ci de trebuința simțită în sistemele filosofice ale vremii de a lua poziție față de valoarea experienței în economia științei și a vieții.